

Jødiske ripensere¹

Af Søren Mulvad

Mitn emess hot noch kejner nit derobert di welt
(Ingen har erobret verden med sandhed)
Jødisk ordsprog²

»En gang var der mange jøder i provinsen, ... Folketællingslister fra 1834 viser, at der i det år levede 1607 jøder uden for København.... Der levede 2465 i hovedstaden, det betyder, at 40 % af de danske jøder den gang boede vest for Valby Bakke. Provinsjødedommen var den gang både stærk og levende. I dag hører det fortiden til.«³ Dette udsagn vil vi her tage op med hensyn til, hvilke jøder, der har gjort sig gældende i den gamle købstad, Ribe, og hvorledes de kan spores i kilderne til denne stads historie. Undersøgelsen er igangsat af vedholdende rygter om, at huset Skibbroen 3 skulle have indeholdt en synagoge. Herom siden.

Disse gamle borgeres grave på Mosaisk Trossamfunds gravplads i Fredericia synes nu at være det sidste synlige minde om deres liv. Dog har de udgjort »et særpræget Indslag i den danske Provinsbefolkning. Som driftige og agtede Borgere har de været med til at fremme Byernes Udvikling, samtidigt med at de bevarede deres egne religiøse Traditioner, som ikke kunne undgå at vække en vis – om end gennemgående velvillig – Opmærksomhed.«⁴

Velvilligheden var ikke en selvfølge, når man skuer bagud. I årene fra 1660 til 1800 blev der af den danske regering udstedt i alt 128 forordninger, som på forskellig vis skulle regulere, i de fleste tilfælde begrænse, jødernes liv og færden i Kongeriget. I disse forordninger skelnede man ofte imellem »jøder af den portugesiske nation« og »jøder af tysk nation«, disse sidste blev flere steder slået sammen under benævnelsen »tyske jøder og andre tiggere.« Det tidligste tiltag i retning af at inkorporere jøderne i dansk samfundsliv skete med det såkaldte Frihedsbrev af 29/3 1814. Heri står bl.a.: »(Jøderne) skal nyde lige Adgang med Kongerigets øvrige Undersåtter til at ernære sig på enhver lovlig Måde.«⁵

Årsagen til forskelligheden i de portugisiske og de tyske jøders anseelse ligger i, at de såkaldt portugisiske (sefardim) i nogen udstrækning havde deres udspring i Nordafrika og på Den iberiske Halvø, og de var orienterede mod den europæiske dannelse; mens de såkaldt tyske (askenazim) stammede fra Ukraine og Litauen, og som nærmest anså det kristne Europa som en fjende (hvad de havde god grund til) og ikke havde tradition for at lære andre sprog end jiddish og det religiøse hebraisk. Jfr. den jiddish-skrivende nobelprismodtager Isak Bashevis Singers romaner. Denne ånde-

lige ghetto blev først nedbrudt med filosofen Moses Mendelsohn (1729-1786), som åbnede det tyske sprog og den europæiske kultur for sine trosfæller.

Der er skrevet lidt i den historiske litteratur om jøder i Ribe⁶, og enkelte steder findes et kort glimt af jøder, som har opholdt sig i byen. Her skal omtales dem, der var i Ribe i første halvdel af 1800-tallet.

Familien Dessauer

Den 1. juli 1806 blev et skøde tinglæst vedrørende Moses Aleksander Dessauer (* 21/12 1774, + 5/2 1831 [GF])⁷, som købte en større ejendom på byens hovedgade. Huset havde tidligere tilhørt præident Ussing. Købsprisen var 1.100 Rigsdaler. Det var absolut en af stadens bedste adresser. Det strakte sig fra nuværende Hotel Dagmars port og syv fag østpå langs gaden, ligesom der var et syv fags baghus. Købssummen var betydelig, idet en stor del af byens boliger på samme størrelse i disse år blev handlet for 7 á 800 Rigsdaler. Moses Dessauer betalte straks de 400 Rigsdaler og udstedte præidentens arving et pantebrev på de resterende 700 Rigsdaler.

Moses Dessauer var ligesom føromtalt Moses Mendelsohn født i Dessau – bare omtrent 50 år senere og havde taget borgerkab i Ribe den 1. november 1804.⁸ Borgerkabseden blev aflagt ifølge den forordnede procedure for jøder: Eds aflæggeren stod med hat på hovedet og hånden på 2. Mosebogs 20. kapitel og svor troskab mod staden » ... ellers kommer over mig alle de Forbandelser, som Moseloven indeholder.«⁹ Det er ikke bekendt, hvorledes han begyndte sin virksomhed, eller hvor han fik sine penge

Moses Dessauer, Ribe.

fra, muligvis kan han have arvet. Han ernærede sig ved handel. Hustruen Henriette var født Ballin (* 1789 i Middelfart).

Familien må, i lighed med god skik i Ribe, have haft noget landbrug, for de købte en ager i bymarken (Galliemark) i 1813. Moses Dessauer optræder flere gange i byens pantebøger, hvor man ser ham som deltager i byens handelsliv. Han ydede flere gange lån til stadens øvrige købmænd og kautionerede bl.a. for postmester Andreas Bennedsen 1820, da denne søgte om at få en klasselotterikollektion. Han vovede endog i 1818 at yde lån til en tvivlsom låntager, nemlig Jørgen Schmidt. Denne var offentligt ansat, men havde defecit i regnskaberne. Schmidt fik sin mor, Karen Weiss til at sætte sit hus i pant for sig. Det blev da også moderen, der i sidste ende måtte udrede det skyldige beløb. Hun måtte endog udstede

en ret stor veksler for at få betalt sønnens gæld. Derudover har Moses Dessauer flere gange udstedt pantebrev på udlån mod sikkerhed i fast ejendom. Enten har der været tale om regulære lån i en tid, hvor bankvæsen ikke fandtes, eller også har kunder været i gæld for leverede varer.

Dessauer har naturligvis haft forbindelser sydpå, hvilket alle Ribe-købmænd havde. En enkelt gang måtte han sagsøge et Hamborg-firma for at få et tilgodehavende, og en anden gang blev han selv stævnet af et firma i Altona for manglende betaling.¹⁰ Det lader sig foreløbigt ikke gøre at fastslå, hvori hans handel bestod. Han købte flere gange ejendomme, som kom på auktion, og ofte var han derved i fællesskab med byens øvrige storkøbmænd. Det må være gået op og ned for ham, for ind imellem måtte han selv rejse lån, eller han havde problemer med at tilbagebetale lån. I 1827 måtte han yde pant i ¼ af skibet »Johanne M. Henriette«, der førtes af skipper P. N. Harreby på Sønderho. Når skibet hed det samme som Moses Dessauers hustru, kan man formode, at han har været med til at navngive det og var partsreder. Skibet er anført i 1826 med navnet »Johanne Margrethe«, 19 kommercelæster stort.¹¹ Moses Dessauer kom i byrådet, magistraten, og blev overformynder, hvad var et yderst tillidskrævende arbejde. Det havde tidligere været varetaget af den rige købmand Jens Rasmussen Rahr.¹²

I 1827 kautionerede en af hans trosfæller, købmand Moses Kleisdorff, gift med hans niece Rachel, for at Moses Dessauer kunne blive klasselotterikollektør. Efter Moses Dessauers død i 1831 videreførte enken

både forretningen og klasselotterikollektionen. Hun havde ved folketællingen 1840 en svend i butikken, Hartvig Jacobsen, måske den samme, som blev købmand i Thisted og er begravet i Ålborg 1864. [JM] Hendes bror, Samuel Ballin fra Hamborg, (* 21/12 1801) opholdt sig hos sin søster ved folketællingen 1834 og har formodentlig også været behjælpelig ved forretningen.

Henriette Dessauers nabo i Overdammen (grosserer Ballin) var både hendes bror og hendes svigersøn, idet han var gift med datteren Hanne. Kort efter at Henriette Dessauer blev enke modtog hun en arv på 2.102 Rigsbankdaler fra Levin Philipsen, hvis placering i slægtstræet ikke kan fastslås. Familien beboede huset i Storegade, indtil Henriette Dessauer solgte det i juli 1861.

Kautionisterne, da hun overtog lotterikollektionen, var dels hendes svigersøn, og dels naboen, enkebispede Middelboe (Georgine Middelboe, f. Grubbe Kaas (1760-1835), tidligere selskabsdame ved det russiske hof i Horsens, død som konventualinde i Roskilde Kloster.)¹³ og endelig stadskirurg Hansen. Altså folk fra byens bedste familier.

Cohnfamilien

Foruden de her nævnte, havde Julius Cohn (*1817) ophold i huset hos Dessauers, mens han var discipel ved Ribe Katedralskole. Han var søn af købmand Moses Abraham Cohn i Ringkøbing. – Den unge mands farbror, Samuel Cohn blev den 26. april 1826 gift med Frederikke Louise Bjerrum fra Ribe, en døbt pige. Dennes mor, Lovise Nicolette Gerdes, enke efter købmand Bjerrum, havde båndlagt sine midler, så

svigersønnen i Ringkøbing ikke kunne komme i besiddelse af sin hustrus betydelige arv (3.200 Rigsbankdaler), men denne skulle tilfalde børnebørnene, såfremt han skulle blive enkemand. – Den unge Julius Cohn tog senere navneforandring til Julius Christian Conig, hvad der tyder på, at han lagde sin jødiske baggrund fra sig.¹⁴ Han fik en karriere inden for toldvæsnet og døde i Ålborg 1889.¹⁵ Da familien Bjerrum også leverede en hustru til købmand og fabrikant Christian Giörtz, var Cohn-børnene fætre til den Balthazar Giörtz, som havde klædefabriken i Tangedgade og byggede det nuværende Ribe Kunstmuseum.

En bror til Moses Dessauer var Marcus Dessauer i Kolding, hvis datter Rachel lidt senere blev gift med købmand Kleisdorf i Ribe.

Der omtales en Wolf Hirsch Dessauer.¹⁶ Han var næppe nært beslægtet med ovennævnte Moses Dessauer, men boede i Ribe. Han købte herregården Krogsgård i Tjæreborg Sogn 1807, men måtte gå fra den under landbrugskrisen en halv snes år senere, hvorpå han tog borgerskab i Ribe 1833. Hans fallitbo blev behandlet ved Ribe Skifteret.¹⁷

En københavnsk grosserer, Aleksander Dessau (+ 1885) stiftede et legat til fordel for ugifte, trængende i Ribe, hovedsagelig af den mosaiske religion.¹⁸ Denne Aleksander var ikke identisk med Moses og Henriette Dessauers søn Aleksander. Denne var cand. polit. og den anden grosserer.

Familien Ballin

Slægten Ballin er overordentligt vidt spredt i verden, så slægtskabet bliver i de yderste

Ballins ejendom i Ribe. Foto ca. 1880.

led ret tyndt. Det ser dog ud til, at der er sammenhæng imellem de fleste. I hvert fald var den kendte Albert Ballin, som grundlagde dampskibsselskabet Hamburg-Amerika Line¹⁹ beslægtet med Samuel Salomon Ballin, som 1836 blev viet til Hanna Dessauer (* 1801). Hanna var hans niece. Hun var som helt ung blevet ejer af en gård i Fiskergade på hjørnet af Bredeslippe, som hun dels ombyggede og dels udlejede to små lejligheder i og i øvrigt ernærede sig som modehandlerinde. Ægteparret beboede denne gård. En pæn lille gård, som kostede 1000 Rigsbankdaler. De grundlagde et garveri, men boede her kun kort. Gården blev udlejet, indtil den i 1866 blev solgt til en lokal snedkermester.

De købte i 1839 ejendommen på hjørnet af Sortebrødregade og Storegade og blev der ved nabo til Dessauers og altså til hustruens forældre. Der var en smal slippe imellem deres gård og nabohuset, hvor Dessauers

boede, og i første sals højde lod de bygge en lukket gangbro, som tillod dem at færdes tørskoede fra den ene lejlighed til den anden, og de førte i fællesskab én husholdning.

Hanne Ballin stiftede 1887 et legat til fordel for Pastorinde Bangs Stiftelse.²⁰ Samme pastorinde Bangs Stiftelse blev også betænkt af et legat, som stiftedes af en Siegfried Ballin 1894. Man må formode, at der eksisterede et venskabsbånd mellem Ballinfamilien og pastorinde Bang.

Samuel Salomon Ballin blev indvalgt i stadens råd, magistraten og var også med i Forsvarskomiteén 1848, da fjendtlige tropper truede med at invadere byen.²¹ Han var medstifter af Ribe Sparekasse og direktionsmedlem her.

Familien Ballins sidste år i Ribe kan vi følge på lidt nært hold gennem en brevsamling, efterladt af kaptajn J. F. Müllers hustru, Trine. Kaptajnen hjembragte en del etnografika til Ribe Katedralskole og opførte det gule to-etages hus i Nikolajgade. Han beboede selv det hus, der nu rummer Cafe Valdemar. Trine Müller skrev 1858, at »Ballin taler stærkt om at rykke op herfra og flytte til Kjøbenhavn med hele Familien. ... Damerne krymper sig vist derved; og det kan da også gjerne drive over endnu. Der må da vist gå Breve tabt, for Ballin har nok et Par Gange skrevet dig til. Vi vare der i Selskab i forrige Uge, hvor din Skål blev drukket.«

»Ballin er i Søndags otte Dage rejst med sin Kone og Roschen til Hamb[org] og vil derfra til Kiel og blive der en 14 Dage, ...«

I 1859: »Ballin er i denne Tid i Kjøbenhavn. De flytter dog ikke til

Kjøbenhavn til November, om det sker, er helt uvist. Fruentimmerne vil nødig. ... De tale ellers ikke gjerne derom.«

I 1860: »Børnene var ved Ballin på Assemblé i Søndags. Hans spenderede Chokolade, Smørebrød og Kage. – Han sagde, at der blev opvartet med så meget smuk Musik som aldrig før der. Der var især smukke Duetter af d'Origny og Frøken Eriksen, som begge overgik dem selv.«

I 1861: »Nu lakker det snart til, at Dessauers og Ballins reise. Vi vil savne dem, da vi jo anså dem for nogle af vore bedste Venner. Röschen har fået en lille Datter og er så lykkelig givt.« – Og senere i 1861: »Ballins er nu raske og de vare græselig bedrøvede ved at forlade Ribe.«

Der var altså selskabelig omgang imellem familien Ballin og kaptajnens familie. Kaptajnen skrev gerne hilsner til Ballin, når han skrev hjem, og han havde også forretninger med handelshuset Ballin. Der er tilsyneladende ikke bevaret noget af denne handelskorrespondance. En flig anes, da Møller skrev til sin bror, Fabricius, at han kunne meddele Ballin, at han havde remitteret vekslere for ham for 1.200 Lb. Sterling i Hamborg.²²

Ballin har haft en interesse i salt. Han hjalp i 1857 saltraffinadør Badsted til et raffinaderi, som blev indrettet i det yderste hus på Skibbroen. Ballin ydede kredit op til 1000 Rdr. og lovede fremtidigt at forsyne raffinaderiet med råvarer (saltsten) til driften. Beløbet skulle afbetales ved arbejde og levering af rent salt. En datter af Badsted blev senere gift med en af Ballins fjernere slægtninge.

En lokal erindringskriver (1877-1951) mindes Ballins forretning »på hjørnet.« Men det må for årstallets skyld være tale om barber Ballins forretning. Denne barber Charles Ballin var født i København og angives i folketællingen 1880 som »mosait« af tro. Han var imidlertid gift med en døbt hustru, og børnene i ægteskabet var alle døbt, hvorfor familien i denne artikels sammenhæng ikke er af videre interesse. Charles Ballin angav, at han ernærede sig af skriftligt arbejde. Senere angav han at være barber. Hans slægtskab til de ældre Balliner i byen er lidt tyndt, idet han er søn af en fætter til grosserer Samuel Salomon Ballin. En af barberens sønner hed Charles (* 1874 i Ribe) som faderen. Han blev grosserer i silkestoffer i København, og da han var ugift, testamenterede han sin formue til et legat for Ribes trængende. Det var på 250.000 kroner og på daværende tidspunkt det største legat i byen. Stiftet 1937.

Det angives i folketællingerne, at grossererfamilien havde et større folkehold, seks personer, hvilket må tydes som en travl forretning. Man kan slutte, at familien har befundet sig vel her i byen. Hvad der fik dem til at bryde op er uvist. De må have hængt ved byen med kærlige tanker, når der stiftedes legater til byens vel, og en slægting søgte hertil flere årtier efter, at de øvrige var flyttet bort. Ejendommen på Storegade blev afhændet i 1861.

Familien Kleisdorf

Bosat i Stenbodgade i Ribe 1826. Ejendommen findes ikke mere.

Marcus Dessauers datter fra Kolding, Rachel (* 1808) blev i 1827 i Ribe viet til

Moses Lazarus Kleisdorf 1786-1859.

Moses Lazarus Kleisdorff, købmand. Rachel var niece af Moses og Henriette Dessauer, der boede omme i Storegade. Vielsen foregik i Ribe [FM]. Han angives at være født i landsbyen Kleisdorf ved Bamberg.²³ Købmand Kleisdorff købte en nu længst nedrevet ejendom på hjørnet af Vægtergade og Hundegade den 11/7 1826 for 1.760 Rigsbankdaler. Det var en omfattende bygning, ni fag til Vægtergade i to etager og 18 fag i én etage. Mod Stenbogade var der fire fag i to etager. Han ombyggede straks huset og opførte et pakhuis i to etager på syv fag stedet for nogle avlsbygninger, som han lod

nedrive. Han lånte 1.400 Rigsbankdaler af amtsforvalter Nielsen til købet mod pant i ejendommen. Det er ikke lykkedes at fastslå, hvori hans handel bestod. Oprindeligt kaldte han sig købmand, men i folketællingen for 1850 kaldte han sig garver.

Moses Lazarus Kleisdorf deltog i byens handelsliv, og som andre velhavere i en tid uden bankvæsen udlånte han sine midler mod pant i byens ejendomme. Han ejede og udlejede et nu nedrevet hus på hjørnet af Puggårdsgade og Gravsgade. På det officielle plan blev han medlem af kommunalbestyrelsen og overformyndet efter Moses Dessauer. Han har nydt almindelig tillid i staden. Han blev ligesom Ballin indvalgt i stadens Forsvarskommission i 1848, da fjendtlige hære truede med at invadere.²⁴ Hans virksomhed har ikke sat sig synderlige spor. Enken solgte ejendommen til Ribe Kommune i juni 1862 for 6.000 Rdr. Den blev nedrevet, og på dens sted blev den nuværende von Stöckens Plads indrettet.

Familien Tachau

Tachau-brødrene, Selig Salomon og Abraham Salomon, slog sig ned i Ribe i 1833. De var beslægtede med Dessauer idet deres koner var kusiner. Tachaus kom fra Hamborg/Friedrichsstadt og tog borgerskab 1843. I familiearkivet²⁵ findes et dokument, som viser, at Sarah måtte betale 16 Rigsbankdaler til staten for at erholde opholdstilladelse i Ribe, hvilket blev bevilget på den udtrykkelige betingelse, at hun ikke tog ophold i andre danske byer uden særlig tilladelse.²⁶ Der eksisterede et firma Josef Salomon Tachau i Hamborg, ledet af en tredje broder, som allerede tidligere stod

*Selig Salomon Tachau. Portræt i privateje.
Pinx: Gaskel Saloman.*

i handelsforbindelse med købmand Wolf Hirsch Dessauer, som to gange lånte anseelige beløb hos firmaet. Både i august og september 1843 stiftedes der gæld, i alt 2.000 Rigsdaler holstensk Kurant (svarede til 3200 Rigsbankdaler).

Salomon Seligman Tachau lejede butikken i et hus på Overdammen af stiftsfysikus Randrup. Det er det nuværende Quedens' Gård. Og da Randrup senere på året solgte gården til købmand Quedens, måtte køber respektere lejekontrakten. Tachau fraflyttede til oktober flyttedag 1834, hvor han rykkede over gaden og lejede de otte vestre fag af købmand Becks ejendom, der den gang strakte sig langs Overdammen, om hjørnet til Skibbroen og indeholdt den lange fløj

langs Fiskergade, som endnu står. Alt i alt en anselig købmandsgård. Desværre gik det ikke så godt med Nikolaj Becks forretning. Han måtte pantsætte stadig mere af ejendommen og udleje både forhuset og pakhusene, som Tachaus lejede. De lod sig ikke spise af med dårligt vedligeholdte bygninger, men forlangte, at vinduerne skulle kittes og males, og der skulle lægges slyder over loftet i kostalden, så man kunne færdes sikkert ovenpå. Det må altså være gået brødrene Tachau godt, siden de turde binde an med at leje de rummelige pakhuse. Allerede to år senere udvidede de handelen ved et lån fra deres bror Joseph Salomon Tachau i Hamborg på 16.000 Rigsbankdaler. Det er det højeste beløb, der indtil den dato figurerer i Ribe Bys skøde- og pantebøger. Forretningen kaldtes en manufakturhandel, men der handlede med mere, end vi i dag forstår ved manufaktur. Der var blandt andet bygningstømmer og jerngoods på lageret. Sydvestjyske Muséer ejer en jernmørt, som skal være indkøbt i forretningen. Året efter lejede firmaet yderligere syv fag af et andet pakhuis i ejendomskomplekset, nemlig dét, man ser gavlen af på det gamle foto fra Skibbroen (side 19). Endnu året derpå, i 1838 måtte købmand Nikolaj Beck give op. Hans kreditorer satte gården på auktion. Han var fallit. Brødrene Tachau købte hele herligheden for 4.040 Rigsbankdaler. Til sammenligning kunne de små boliger i Ribe på to og tre fag købes for omkring 100 Rigsbankdaler i de samme år.

Tachaus behandlede derefter den falle-rede, ugifte Nikolaj Beck og hans søster, der førte hus for ham, særdeles godt. De lod dem blive boende i en mindre lejlighed i

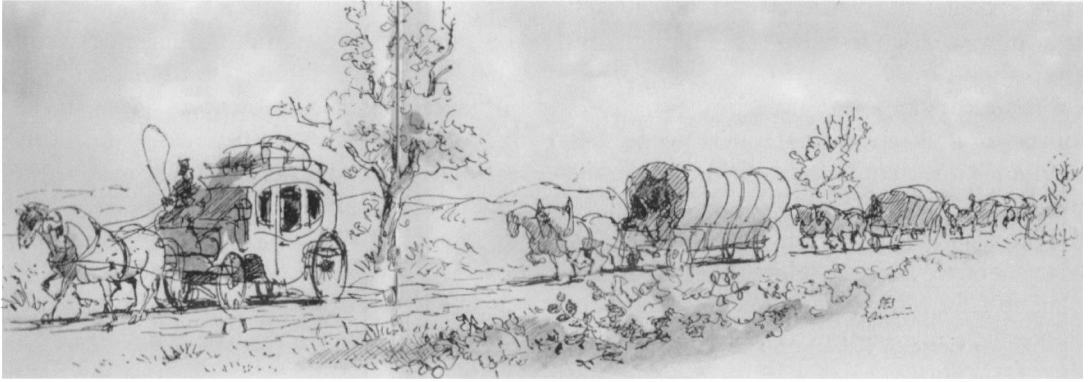
komplekset til en meget rimelig husleje. Den restsum, der udbetaltes til Beck, lånte Tachau selv af ham og forrentede den.

Til gengæld havde Tachaus ikke selv brug for hele ejendommen, men de solgte straks et stort hjørne fra, nemlig dét, der vender ud mod Skibbroen og Overdammen, hvor nu Iskagehuset ligger. Det er et meget gammelt hus, som i sin kerne består af bindingsværk, om end senere istandsættelser har gjort alt for at camouflere husets oprindelige harmoni. Ved salget bortsolgtes 17 fag langs Skibbroen og 12 fag langs Overdammen. Der var endda rigelig plads til overs. Det solgtes cirka en fjerdedel af komplekset, og den købmand Godsk Brorsen, som købte det, måtte da også betale lidt over en fjerdedel af den købspris, som Tachaus selv havde givet.

Brødrenes mor giftede sig som enke med en Drucker, og der kom nogle halvsøsken-de. Heraf blev mindst tre uddannet i handel i Ribe. En af halvbrødrene Drucker gav en kort beskrivelse af handelshuset i Ribe:

»Handlen fra (Ribe) foregik i vid Omfang på de forskellige Markeder i Jylland og Hertugdømmerne. Det største af disse var Kieler Omslag, ... Et andet Marked var Schleswiger Dom, som holdtes på Pladsen foran den gamle Domkirke. Her var rejst Boder, og Sælgeres og Køberes larmende Ordskifte overdøvede alt andet i den Uge, Markedet varede. ... Store Varepartier dirigeredes over disse Markeder, også til Augustenborg, hvor (Hertuginde) stillede-Værelser til Disposition på Slottet, hvor mere ansete Købmænd fik Tilladelse til at udstille deres Varer. På en Tid, hvor Jernbaner og Dampskibe ikke kendtes, foregik

Des Asmussens tegning af vogntoget fra Huset Drucker gennem 100 år.

Transporten i store Vogntog ad Landevejene. Forrest kørte Husets Chef i sin lukkede Ekvipage, mens Trænet med Commisser og Karle fulgte efter på Fragtvogne. Ofte med Forridere i nogen Afstand foran Vogntoget for at undersøge, om Vejen var sikker, hvad den ikke altid var.²⁷

Forretningen gik godt en tid lang, indtil Selig Salomon ved et fald på gaden blev galt behandlet af en lokal læge og måtte trække sig ud af forretningen og holde sengen i flere år. Efter lange lidelser lod han sig transportere med hest og vogn til Flensborg, hvorfra han sejlede til København, hvor han havde bolig i Lille Kongensgade i den bygning, hvor Mosaik Trossamfund nu har administration. Her kom han så meget til kræfter, at han kunne gå ved krykker. Han døde dog 1845, kun 47 år gammel.

Brødreparret Selig og Abraham skiltes i forretningsmæssig henseende i 1843 med yderste hensynsfuldhed. Den syge bror med familie fik fri bolig og en god aftægt samt en årlig udbetaling i ni år på halvandet

tusinde Rigsbankdaler, som han havde krav på som sin andel af forretningsværdien. Desuden overtog han ejerskabet af en del af komplekset, som Selig så lejede af ham. Da Selig døde 15/9 1863 lod børnene, Henriette og Charles moderen sidde i uskiftet bo. Ikke nok med dét, men købmand Beck og hans søster blev endvidere lovet uopsigelig bolig i lejligheden i deres levetid. Der var meget rene linjer. Den bevidnede separationsakt²⁸ fortæller, at alle udestående fordringer skulle tilhøre den aktive bror. Foruden detaljeret gennemgang af firmaets aktiver rummer akten en paragraf, som fortæller, at firmaet havde et udsalg af jernvarer i Carlshütte pr. Rendsborg, hvilket også blev overdraget til Abraham Salomon. Den sygdomsramte bror lod sin bror og forrige kompagnon arbejde videre med broderparten af firmaets formue. Da Abraham Tachau døde, og hans bo blev behandlet i skifteretten den 4/2 1867, forefandt en mængde fint, borgerligt indbo, som vurderedes til 744 Rigsbankdalers værdi samt et varelager til

en værdi af 10.628 Rigsbankdaler. Helt uigennemskueligt blev boet behandlet som et fallitbo.

I forretningen var i hvert fald ansat syv folk, som boede og havde bespisning hos familien. Heraf tyder flere navne på, at det var en trosfælle: Adolf Isachsen, født 1831 i Augustenborg. Tre brødre Drucker (i Ft. Skrevet som Drücker): Herman, Bendix og Mendel samt Sarah Salomon, som var husholderske, hvilket kunne tyde på, at husholdningen var kosher. Man kan formode, at der var én, fælles husholdning imellem de to brødres familier. Tillige var de tre halvbrødre Drucker ansat i firmaet og havde ophold hos familierne. Den yngste nød privatundervisning på lige fod med Tachaus egne børn, både skolemæssigt og kulturelt, idet der blev givet danseundervisning i huset. Den yngste halvbroder, Josef Drucker rejste Slesvig rundt og handlede for firmaet. Han blev udsat for en dramatisk episode i Brøns, hvor degnen skød efter ham, fordi han i hemmelighed holdt stævnemøde med degnedatteren. Han blev senere ulykkeligt gift.²⁹

Man kan lære meget af de bibelske fortællinger, desværre også unoder. Josef forelskede sig i en ung pige i Hamborg, men da hun ikke var ældste datter, kunne de ikke få hinanden, før den ældste var gift. Faderen udførte den udsøgte Laban-streg at tilsløre sin ældste datter, som Josef uvidende ægtede. Ingen af de implicerede havde glæde af ægteskabet.

Ifølge folketællingen 1855 havde Moses og Gilbert Kleisdorf ophold hos familien Tachau. Der er ikke tale om nært slægtsskab imellem dem, så enten har de været i huset på grund af ansættelse eller venskab.

I jødiske kredse har det altid været skik at komme nødstedte medborgere til hjælp, når man kunne. Tachaus danner heri ingen undtagelse. Man kan flere steder se, at de – sammen med øvrige formående borgere i standen – har ydet lån til fattige mod meget tvivlsomme håndpanter. En snedker, som selv boede til leje, gik tiggergang til 12 gode borgere, som så i alt lånte ham 112 Rigsbankdaler mod pant i hans værktøj. Havde han ikke kunnet betale, kunne han riskere at miste sit udkomme, da han så ikke længere kunne udøve sit erhverv. Man forærede ham ikke den behøvende sum, men han har næppe kunnet tilbagebetale den, og værktøjets værdi har nok ikke modsvaret lånets størrelse.

Abraham Salomon Tachau stiftede testamenterisk et legat i sin hustrus navn til fem trængende ripensere.³⁰ Der findes et legat i Tachaus navn til en flittig elev ved Ribe Borgerskole. Da sønnen og kompagnonen Martin Adolf døde i 1857, udstedte firmaet straks et pantebrev til enken på 8.000 Rigsdaler til udbetaling over fem år. Et kontant vidnesbyrd om firmaets retskaffenhed.

Selig Salomon Tachaus hustru, Sara var datter af en enke, Jettchen Geskel i Tønder. En søster var gift med David Dessauer, som måske var beslægtet med Ribe-Dessauerne. En tredje søster var gift med Isak Salomon, som var i handelskompagniskab med David Dessauer. Han var imidlertid mere interesseret i kunst end i handel. Han havde været hjælpekontor ved synagogen i Berlin og blev på den danske kronprins og hans søsters varme anbefaling ansat som kontor ved synagogen i København. En af deres sønner besøgte sin faster og onkel i Ribe i 1843.

Han var kunstmaler og malte sine værftsfolks portrætter under sit ophold her. Ikke nok med det, også amtmænd, grev Sponeck fik sit portræt malt. Portrættet hænger på Ribe Rådhus. Tillige blev biskop Tage Müller portrætteret, hans portræt hænger i Ribe Domkirke. Maleren blev senere en virkelig anerkendt kunstmaler i Sverige. Et berømt billede er »Sabbatslysene velsignes«, som skal være en barndomsindring fra hjemmet i Tønder, hvor man ser moderen og bedstemoderen udfører den jødiske husmoders pligt forud for fredagsaftenens måltid. Jeg kan nemt forestille mig, at det er foregået på samme måde hos Tachaus i Ribe.

En datter af købmand Tachau er sporadisk omtalt i erindringslitteraturen, idet den senere kontreadmiral Christian Giørtz Middelboe skrev: »Jeg mindes en købmand Tachau, hvis datter Augusta var en veninde af min mor, og som senere ... gift med generallæge Salomon.«³¹

En enlig jøde?

Ruben Lorentzen lejede en bolig 27. 8. 1816 i Puggårdsgade. Det nævnes specielt i lejekontrakten, at Lorentzen var »af mosaik religion.« Boligen ejedes af en provst Høgsbro i Rødning. Ruben Lorentzen pantsatte et mahognychatol »af københavnsk arbejde« som sikkerhed for den halvårige husleje på 40 Rigsbankdaler. Hvem han i øvrigt var, og hvor længe han opholdt sig i byen er ubekendt. Men da han remitterede et pant på 2.500 Rigsbankdaler til Jonas Wolfgang Seligman i Assens samme år, må han have haft nogen formue. Hans navn optræder ikke yderligere i stadens optegnel-

ser.³² Han er uden tvivl identisk med den Ruben Lorentzen, der blev begravet i Assens den 25. november 1862, 76 år gammel. [JM]

En ripensisk koloni?

Alle de nævnte familier var indbyrdes beslægtede. Moses Dessauer var gift med Ballins søster, og Ballin var gift med sin søsters datter. Moses Dessauer var således svigerfar til sin egen svoger. De to familier boede dør om dør, og de havde fælles husholdning. Mellem husene var den gang en slippe med en dør til gaden, men oppe på første etage fandtes en lukket gangbro, der førte fra den ene lejlighed over i den anden.

Købmand Kleisdorf var gift med Rakel Dessauer og stod i slægtsforhold til de andre familier.

På modsat side af gaden boede købmand Tachau med sin bror i ét hus. Den enes hustru var kusine til fru Dessauer. De førte også én husholdning. Man kan gisne om, at de har holdt koscher køkken. Kun Kleisdorf boede lidt adskilt fra de øvrige omme på hjørnet af Vægtergade og Hundegade.

De jødiske købmænd har tilsyneladende klaret sig godt i Ribe. Moses Dessauer var overformynder, og hans signatur kan findes mange gange i byens skøde- og pantebøger, når han dokumenterede, at umyndiges midler ikke led overlast i forbindelse med en ejendomshandel. Hans forgænger i dette embede var den meget velhavende købmand Jens Rasmussen Rahr. Han efterfulgtes af købmand Kleisdorf og senere af fabrikant Christian Giørtz. Kleisdorff og Ballin var med i borgerrepræsentationen (byrådet) og fattigkommissionen sammen med rådmænd Rahr, fabrikant Giørtz, apoteker

von Stöcken og adjunkt P.T. Hansen, alle agtede og kendte borgere. De deltog i Forsvarskomiteén i Ribe 1848 og var interesserede og aktive medlemmer.³³ Et enkelt projekt fra deres tid kan endnu ses i Sankt Nikolajgade nummer 18, det nuværende alderdomshjem »Riberhus«. Fattigkommissionen indgav nemlig i 1839 et forslag til indrettelse af en »Arbejds- og Forsørgelseanstalt for Ribe By«, hvilken blev opført lidt uden for byporten efter en del forhandlinger.³⁴ Bygningen er solid og velproportioneret; den rummer i dag forhuset til plejecentret »Riberhus« i Sankt Nikolajgade.

Som vi har set ovenfor, stiftede fem af de ripensiske jøder legater i god overensstemmelse med jødisk skik³⁵ til fordel for borgere i byen. Man kan derfor fastslå, at de har følt en veneration for denne by, selv om legatstifterne som voksne fik deres virke i andre danske stæder.

Det er ret indlysende, at de fire familier har placeret sig i stadens overklasse og har haft almindelig omgang med det bedre selskab.

Købmand Tachaus datter var veninde med familien Giørtz Middelboe, også en af stadens bedste familier. Familien Ballin stod i venskabsforhold til den kendte og agtede kaptajn Müllers familie, som ses af brevene.

Dagligt liv

De nævnte fire familier ernærede sig alle delvist ved handel, to af dem tillige ved garvning. Der er tilsyneladende ikke bevaret særlige optegnelser om deres virke i øvrigt ud over de nævnte legater. En enkelt anekdote er dog anført af Jacob A. Riis, som skrev:

»På ... hovedgaden overfor købmand Quedens' ejendom havde den ene af Ribes ... jødiske familier butik. De var stiltfærdige mennesker, vellidte af naboerne, som næppe spekulerede på den religiøse forskel. Dog skete det, at fru Tachau blev uenig med sit livs veninde, fru Kerst, som var lige så nidkær i sin kirkegang, som hun var god og gavmild i det daglige.

»Ja, ja«, sagde hun for at afslutte en diskussion, »lad os ikke tale mere om det, når vi en gang mødes i Himlen, vil vi vide bedre!«

Men det var fru Kerst for meget.

»Hvad? Vor Himmel? Nej, bestemt ikke! Her kan vi være venner fru Tachau; men dér? Så må De have mig undskyldt!«³⁶

Medlemmerne af de fire familier må have været almindeligt velskrevne i staden. Flere af dem var medvirkende til at stifte væsentlige institutioner som Klubbens Hotel og Ribe Sparekasse, og de tegnede sig for pæne aktieposter.³⁷

Børn af de jødiske trosbekendere kunne og skulle naturligvis ikke deltage i den offentlige skoles kristendomsundervisning. Regeringen havde derfor ved dekret bestemt, at alle jødiske børn skulle have religionsundervisning af en såkaldt kateket. Lovgivningen foreskrev, at ingen ukonfirmeret person kunne erhverve borgerskab eller indgå ægteskab. Ergo fandt man på en udvej.³⁸ Mange jødiske børn fik ikke den fornødne undervisning, da der ofte kun boede få i hver mindre by. Der skulle derfor ansættes en rejsende kateket, som skulle besøge de mindre samfund, heriblandt familierne i Ribe. De fire jødiske mænd i Ribe ønskede i 1837 ikke at bidrage til kate-

Skibbroen i Ribe. Foto 1860. Tachaus pakhus med bindingsværksgavlen og den påståede synagoge til venstre.

ketens rejse frem og tilbage til Randers og klagede til ministeriet (Danske Kancelli), men fik som svar, at Kancelliet ikke agtede deres klage.³⁹ De har nok måttet bide i det sure æble og betale. Vi kan ikke følge sagen længere. Den ene klager angives at have været H. Dessauer, hvis navn ikke kan gendes, med mindre det er en skrivefejl for M. Dessauer.

Men vi kender navnene på et par af kateketerne. Johan Ernst Müller, som i forvejen var huslærer hos justitsråd Brun i Ribe var den første. Udnævnt 1837, hvor hans moralske vandel blev godkendt af biskop Hjort.⁴⁰ Senere var det en Lipman Berndt Bloch, som blev ansat som kateket i Fredericia, der

varetog undervisningen.⁴¹ Det er ikke muligt at følge, om der evt. har været senere undervisere, men i folketællingen 1845 optræder en skolelærer, cand. phil. Alex Dessauer, 43 år gammel. Han boede i en lejlighed i Stenbogade. Næppe nogen af de ripensiske skoler ville finde på at ansætte en cand. phil., og han fungerede i hvert fald ikke ved Ribe Katedralskole. Han kan have været ansat som privatlærer for byens jødiske børn, og måske holdt han tillige skole i privat regi for andre.

I øvrigt var det påbudt, at der skulle være en jøde i skolekommissionen i enhver dansk by, hvor der boede jøder.⁴² De indvandrede jøder havde ikke fra Tyskland været vant til,

at der var undervisningspligt for deres børn. De havde kunnet nøjes med den religiøse undervisning, der skulle til, for at de kunne stå bar mizva, altså en art konfirmation. Her i landet var skolepligt obligatorisk for begge køn.

Synagoge i Ribe?

Det hedder i en avisartikel fra 1938 vedrørende Tachaus ejendom, nuværende adresse Overdammen 9 og 11: »Som man vil erindre, er hele denne Fiskergadefløj en velbevaret rest af den gamle Købmandsgård, som i sin Tid tilhørte den ansete jødiske Storkøbmand Tachau, og som omfattede hele Komplekset fra Fiskergade rundt om Storegade (nu: Overdammen) og ned til Skibbroen. Købmand Carl Hansens Ejendom medregnet. Tachau ejede også Sparekassekasserer Hansens Ejendom på Skibbroen, hvor han havde indrettet en Synagoge.«⁴³ (Skibbroen 3)

Det tidligste foto af bygningen viser en for Ribeforhold usædvanlig bygning med fladt tag og høje, buede vinduer. Dette kunne tyde på en bygning med et usædvanligt formål. På den anden side set, var det netop midt i 1800-tallet, at de to fabrikanter Giørtz, far og søn, samt den velhavende apoteker von Stöcken byggede hver sin villa i byen i stilarter, der var fremmede for egnen. Så i sig selv er bygningens form og udtryk ikke nogen indikation på en synagoge. Det var også midt i 1800-årene, at der blev bygget synagoger i flere danske provinsbyer, for eksempel i Ålborg i 1854. Det krævedes tilladelse at opføre en sådan, men man kan ikke finde spor af nogen ansøgning i kommunalbestyrelsernes arkiver.⁴⁴ Det såkaldte

Frihedsbrev, som jeg nævnte tidligere, indeholder en paragraf ni, hvori det hedder: »Bekjendere af den mosaiske Religion må ikke have nogen Synagoge, undtagen, hvor de dertil have erhvervet eller herefter erhverve speciel Kongelig Bevilling.«⁴⁵

En synagoge kan indrettes af hvem som helst. Det er ikke påbudt, at en synagoge skal indvies på nogen måde. Det eneste hellige i bygningen er torarullerne. En synagoge betyder slet og ret et forsamlingslokale. På jiddish »schul«, altså skole, hvor man læser og underviser i Moseloven.

Der skal 10 voksne jødiske mænd til, for at danne en minjan, uden hvilken det ikke er muligt at holde en synagogegudstjeneste.⁴⁶ Så stort antal har der kun lejlighedsvis været i Ribe.

Kan der da have været en sådan her i staden? Muligvis, men ikke beviseligt. En velhavende jøde, som manufakturhandler Tachau, kunne indlægge sig fortjeneste i trossamfundets øjne ved at indrette en synagoge, om end den sjældent har kunnet benyttes. Hvis han havde en fornemmelse af, at jødedommen i byen var ved at udvande, så kunne en synagoge være et signal om, at religionen blev taget alvorligt, og det kunne måske tiltrække flere bekendende jøder. Som det ses ovenfor, var der jo flere firmaer, og i hvert fald Tachau havde op til fire trosfæller ansat. Bygningen ud imod Skibbroen, som han lod opføre, blev brandforsikret; men i forsikringsbeskrivelsen er den anført som beboelsesejendom. Intet kunne forhindre familien i at have synagoge i dagligstuen og stille den til rådighed for trosfællerne, når der kunne samles en minjan. Der hørte ganske vist i forvejen en rum-

melig lejlighed til ejendomskomplekset med vinduer ud mod hovedgaden. Men dels har der vel været god brug for værelser til de ansatte, og dels var tidsånden ved at ændre sig, så at en udsigt mod Skibbroen og åen var at foretrække frem for mod gaden og synet af de spadserende i strøgtiden.

I Tachaus boopgørelse fra 1867 findes ingen hebræiske bøger nævnt, intet bogskab eller andet inventar, der kan tyde på tilstedeværelse af en synagoge. Der har næppe været nogen.

Litteratur

- Blüdnikow, Bent: *Immigranter*. København 1986
- Borchsenius, Poul: *Den lange Vandring*. København 1975
- Fra Ribe Amt. *Historisk Samsfunds Årbøger*, div. årgange
- Friediger, M.: *Grundtræk af Jødedømmens Etik*. København 1938
- Joannes, Fernando: *Kort og godt om Jødedømmen*. Trykt i Italien, 1962
- Hirsch, H.L.: *Traditioner fra Fortiden*. Fredericia 1897
- Huset Drucker gennem 100 År*. København 1948
- Indbydelsesskrift til Afgangsprøven ... ved Ribe Katedralskole i Aaret 1902. Ribe 1902
- Indenfor murene. Jødisk liv i Danmark 1684-1984*. København 1984
- Katz, Per: *Jøderne i Danmark i det 17. århundrede*. København 1981
- Keller, Werner: *Spredd blandt folkeslagene*. Bd. 1-3. København 1968
- Kromann, N.M.: *Fanøs Historie*. Esbjerg 1934
- Landmann, Salcia: *Jüdische Anekdoten und Sprichwörter*. München 1965
- Lausten, Martin Schwarz: *Frie Jøder?* København 2005
- Matthiesen, Hugo m. fl.: *Ribe Bys Historie 1660-1730*. 1929
- Margolinsky, Julius: *De jødiske Kirkegårde i danske Provinsbyer*. (dupl.) København 1957
- Margolinsky, Julius: *Jødiske dødsfald i Danmark 1693-1976*. København 1978
- Melchior, Marcus: *Tænkt og talt*. København 1967
- Mulvad, Søren: *Den rige Madam Rahr i Ribe*. I By, marsk og geest. 2003
- Ripenser-Bladet, September 1937
- Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark. København 1898
- Ribe Byhistoriske Arkiv, mappen »Jøder« (RBH)
- Ribe Stifts Tidende. (R.St.T.)
- Riis, Jakob A.: *Den gamle By*. Taarnborg 2007
- Rosenstand, Kaj Hyphoff: *Kronikker i Vestkysten*
- Schou, Jacob Henrik: *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger ...*, København 1818
- Smith, Otto, m.fl.: *Ribe Bys Historie 1730-1820*. København 1936
- Viberg: *Dansk præstehistorie*. Odense 1873
- Vi husker det gamle Ribe*. Sydvestjyske Museer 2010

Noter

- 1 Vdr. Artiklens titel, er den valgt efter anvisning i Melchior, pag. 167
- 2 Landmann, pag. 218
- 3 Borchsenius, pag 227
- 4 Margolinsky, pag. 6
- 5 Schou, bd. XVII, pag. 109
- 6 Matthiesen, pag. 219ff.
- 7 Mosaik troessamfund i Fredericias ministrialbøger
- 8 FRA 1928, pag. 86
- 9 Tak til Steen Felding Horsens for kopi af edens indførsel i Borgerskabsprotokollen
- 10 Ribe Bys Skøde- og Pantebøger
- 11 Kromann, bd. 3, pag 248
- 12 Mulvad, pag. 38ff.
- 13 Viberg, bd. 2, pag. 602
- 14 S. & P. hhv. 16/9 1834 og 8/8 1837
- 15 Ribe Katedralskoles Indbydelsesskrift pag. 34
- 16 FRA 1913
- 17 FRA 1913, pag. 451 og Sk. & Pantebog 7/8 1832
- 18 Repertorium, pag. 224
- 19 Keller bd. 3, pag. 109
- 20 Repertorium, pag. 209
- 21 FRA 1919, pag. 19ff.
- 22 Brevsamling i privateje
- 23 RBH
- 24 FRA 1915, pag. 19ff.
- 25 Josef Fischers arkiv i RA
- 26 RA. Josef Fischers arkiv
- 27 Drucker-bogen, pag. 7f.
- 28 RA. Josef Fischers arkiv
- 29 Drucker-bogen, pag. 9f.
- 30 Repertorium, pag. 222
- 31 Vi husker ... pag. 61
- 32 Sk. & Pantebog. 1816
- 33 FRA 1915, pag. 18ff.
- 34 FRA 1933, pag. 426 ff.
- 35 Friediger, pag. 63ff.
- 36 Riis, pag. 48
- 37 Ribe Byhistoriske Arkiv
- 38 Lausten, pag. 151ff.
- 39 Lausten, pag 180f.
- 40 Lausten, pag. 76
- 41 Lausten, pag. 102
- 42 Lausten, pag. 68
- 43 R. St. T. 2. juni 1938
- 44 Indenfor murene, pag. 42 og 46
- 45 Schou, pag. 112
- 46 Joannes, pag 93 og Blüdnikow, pag. 63

Søren Mulvad, f: 1948. Varming Vesterby 9, 6760 Ribe. mulvadvarming@gmail.com. Har tidligere udgivet en række artikler i »Fra Ribe Amt« samt flere publikationer, hovedsagelig af lokalhistorisk indhold. Desuden teaterstykker og bidrag til »Koldingbogen«, »Lokalhistorie fra Sydøstjylland« m. fl. st.